

УДК 94(4/9)

Б.М. Құрмет

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: balausa_91@list.ru

XX ғ. ортасы мен XXI ғ. бас кезіндегі Сирия мен Түркия саясатындағы күрдтер мәселесі

Қазіргі таңда Таяу Шығыс аймағындағы бірқатар шешілмеген мәселелердің бірі – күрдтер мәселесі болып табылады. Олар Сирия, Түркия, Иран, Ирак жерлерінде қоныстанып, ортақ мақсаттары, яғни тәуелсіздік алып, Күрдістан мемлекетін құру болғанымен, жеке мемлекет бойынша бөліп қарастырғанда, мақсаттары өзгеше келеді. Бұл мақалада Сирия мен Түркия мемлекеттеріндегі күрдтердің әлеуметтік саяси өмірі мен олардың өзара айырмашылығы қарастырылады.

Түйін сөздер: Күрдтер мәселесі, этнос, партия, аймақ

Б.М. Курмет

Проблема курдов в политике Сирии и Турции в середине XX века – начале XXI века

В данной статье рассматривается проблема курдского фактора в политике Сирии и Турции и их роль в общественно-политической жизни этих стран.

Ключевые слова: курдская проблема, этнос, партия, регион

B.M. Kurmet

The Kurdish question in Syria and Turkey in the middle of the XX century – beginning of XXI century

This article examines the Kurdish question in Syria and Iraq and the role of kurds in social and political life of these countries.

Key words: Kurdish problem, ethnicity, party, region

Сирияның XX ғ. 90-шы жылдары – XXI ғ. бас кезіндегі аймақтық саясатындағы жағдайды екі кезеңге бөліп қарастыруға болады. Бірінші кезең елді ұзақ жылдар бойы билеп келген алауиттер тобынан шыққан Хафез Асадтың сыртқы саясаттағы ұстанымын алатын болсақ, екінші кезеңде одан кейінгі билікке келген оның баласы Башар Асадтың сыртқы саясаттағы бағыттарын қарастырған жөн.

Сирияның сыртқы саясатындағы бір вектор ретінде Түркия республикасы маңызды орынға ие және Сирия көршілес жатқан бұл елмен санасуға мүдделі.

XX ғ. басында көршілес жатқан Сирия мен Түркия мемлекетінің арасындағы қарым-қатынастарында біраз қиын мәселелер тұрды

. Соның ішіндегі негізгілері: Александреттік санджакқа (қазіргі түрік иль-Хатай жері) байланысты аумақтық мәселе, Евфрат өзенінің суын бөлісу мәселесі, күрдтер мәселесі мен Абдулла Оджалан бастаған Күрдістан жұмыс партиясын Сирия тарапынан қолдау мәселесі. Сирия мен Түркия арасындағы қатынастарды Осман империясы кезеңінен бастап қарастырған жөн. XX ғ. бойы Сирия мен көптеген араб елдерінде Түркияны Осман империясының мұрагері және отар иеленуші, дамуға кедергі жасаушы мемлекет ретінде қабылдаса, Түркия араб елдерін сыртқы күштердің көмегі есебінен бөлінген өзінің бұрынғы отар елдері ретінде қабылдады.

XX ғ. бойы сирия-түрік қатынастарының ішіндегі басты мәселелерінің бірі 1939 жылы

Батыс елдерінің қолдауымен Түркияның Александреттік санджақты басып алуы болды. Бұл мәселе Сирияның санджақтың Түркияға тиесілі екенін мойындамауымен өзекті болды [1, 152 бб.].

Александреттік санджак мәселесінің шешілмеуі екі ел арасындағы қарым-қатынасқа кері әсерін берді. Алайда Сирия тарапы бұл мәселенің ашық түрде реттелуінен алшақтаған болатын. Бұған себеп, сол кездегі сыртқы саясаттағы басты мәселе – 1967 жылғы «алтыкүндік соғыс» нәтижесіндегі Израиль басып алған Голан жоталарын қайтару мәселесі болды.

Екі ел арасындағы тағы бір мәселе – Евфрат өзенінің суын бөлісу. Таяу Шығыс аймағындағы негізгі су ресурстар солтүстік бөлігінде орналасқан. Сирияның ресми позициясы бойынша Евфрат өзені халықаралық су артериясы болып табылады және дұрыс бөлісуді қажет етеді. Ресми Дамаск бұл мәселені халықаралық деңгейде көтеруге тырысты. Керісінше, Түркия Евфрат өзенін Сирия мен Ираққа бірдей жеткізілетін трансшекаралық су ретінде қарастырды. Дауласушы жақтар су мәселесі бойынша келісімге келуге талпынған, алайда бұл шешімін тапқан жоқ.

XX ғ. соңына қарай Сирия мен Түркия қатынастарында ерекше орынды күрд мәселесі алды. Таяу шығыс аймағындағы ирандықтар, түріктер мен арабтардан кейінгі көп халқы бар, сонымен қатар өз мемлекеттері жоқ этносқа күрдтер жатады. Әлемде олардың саны 35-40 млн. жуық. Соның ішінде Түркияда шамамен 20 млн., Ирақта 6-8 млн., Иранда 3-5 млн., Сирияда миллионға жуығы қоныстанса, қалғандары Орта Азия мен Еуропада өмір сүреді [2].

Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін Күрдістан территориясы Түркия, Ирақ, Сирия мен Иран мемлекеттері арасында бөлінді. Жылдар бойы бұл мемлекеттер арасында түрлі келіспеушіліктер болды. Бірақ, біріктіретін мәселелерінің бірі антикүрдтік саясатты жүргізу мен тәуелсіз күрд мемлекетінің құрылуына жол бермеу. Күрдтер Түркияның 1923 жылы тәуелсіздігін алудағы күресіне белсенді қатысты. Алайда Ататүрк 1920-1930 жылдырдағы күрд көтерілістерін қатаң түрде басып, олардың автономия құруға талпыныстарын басып отырды.

Ұзақ жылдар бойы ұлттық сипаты бойынша қысымда тұрған күрд халқы қазіргі кездегі ішкі

соғыста бейтараптылықты ұстануда. Олар Сирия мемлекетінің шеңберінде өздеріне заңды түрдегі құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ететін үкіметпен ынтымақтасуға дайын. Оппозиция басшылары күрдтерге Башар Асад үкіметіне қарсы альянсқа қосылуға ұсынып, жеңіске жеткен жағдайда күрд мәселесін қарастыруға ниеттенді. Алайда, бұл халық елдегі режим ауысқан жағдайда өз тағдырарының жақсарып кетуіне күмәнді.

Атап кететін жайт, Башар Асадтың соңғы кездердегі күрдтердің талаптарын орындауда бірқатар қадамдар жасады. Елдегі ұзақ уақыт бойы азаматтықсыз жүрген жүзге таман күрдтерді ресми түрде заңдастырды, саяси қамауда болғандарды түрмеден шығарды. Алайда шешілмеген мәселелер мен қойған талаптар әлі де бар.

Хафез Асад үкіметінің күрдтерге қатысты мемлекеттік саясатының ерекшеліктерін атап кету жөн. Үкімет пен күрдтер арасында басты мәселе – сириялық күрдтердің ресми азаматтығы мәселесі тұрды. Бұл мәселе 1962 жылғы №93 жарғы қабылданғаннан кейін туындады. Елде халық санағы жүргізіліп, нәтижесінде Сирияда тұрғаны туралы салық түбіртегі жоқ 120 мың күрд халқы азаматтығынан айырылды. Бұл заң тек Хасеке аумағындағы күрдтерге қатысты жүргізілді [3, 93-94 бб.].

Сириядағы Хафез Асад билігі кезеңінде елдегі этникалық топтарға арабтандыру саясатымен қатар қатаң бақылау жүрді. Мұндай саясаттың мақсаты Сириядағы аумақтық және саяси тұтастықты сақтау болды. Бұл өз кезегінде түрлі этникалық топтардың құқықтарын шектеді. Алайда бұндай саясат Хафез Асад тұсында елдегі тұрақтылықты ұзақ жылдар бойы сақтап тұрды. Хафез Асадтың өлімінен кейін ішкі және сыртқы саясаттағы бағыттар біраз өзгеріе бастайды.

1950 жж. соңына қарай күрд халқы әр елде өмір сүріпкүрд мәселесін көтере бастады. 1960-70 жылдары Күрдістан демократиялық партиясын басқарған күрд халқының көшбасшысы Махмуд Барзанидің белсенділігі нәтижесінде Ирақтағы күрд автономиясын құру туралы сөз қозғала бастады.

1970-80 жылдары Таяу Шығыстағы жағдайды өзгерткен бірқатар оқиғалар өтті. Оның ішінде 1979 жылғы Ирандағы ислам революциясы, Ирақтағы Саддам Хусейннің келуі, Түркиядағы

1980 жылғы әскери төңкеріс, 1980 жылғы Иран мен Ирақ арасындағы сегізжылдық соғыс орын алды. 1980 жылдардың басынан күрдтер Түркия, Иран, Ирақта өз белсенділіктерін арттыра бастады. Күрд сепаратистерін басу мақсатында Анкара мен Бағдад күштеп қондыру, депортация сияқты іс-қимылдарын жүргізді.

Сириядағы күрд халқы мемлекеті тарапынан ұлттық дискриминацияға ұшырайды. Бұл аумақта туылып, тұрғанымен сириялық күрдтердің жартысында азаматтығы жоқ. Сондықтан да олар жоғарғы білім алу мен мемлекеттік мекемелер мен әскерде жұмыс істеуге құқықтары жоқ.

Сириядағы күрдтердің партияларының ерекшелігі – жаңа партиялардың тоқтаусыз құрылуы, бір-бірімен қосылып, өзара бөлініп кетуі. Мысалы, Күрд Халқының одағы мен Күрд солшыл партиясының бірігіп, жаңа "Азади" (Азаттық) партиясы құрылды. Жалпы алғанда, күрд саяси партияларының бағдарламаларында айырмашылық көп емес. Ортақ мақсат – Сирия кеңістігінде күрдтердің теңдігі, ұлттық құқықтары мен бостандығы үшін күрес [4].

1980-90 жылдары су мәселесі өрши түскенде, Сирия қалыптасқан жағдайда Күрдістан жұмысшы партиясы мен оның басшысы Абдулла Оджаланмен қарым-қатынас орнатты. Иран мен Ирақ арасындағы сегізжылдық соғыс нәтижесінде Оджаланға өзінің ұйымын күшейтуге мүмкіндік береді. Күрдістан жұмысшы партиясы өзінің бөлімдері мен әскери базаларын Сирия мен Ливанда, сонымен қатар Солтүстік Ирақ пен Иранда құрылып, Түркияның сыртқы саясатындағы тұрақсыздандырушы факторға айналды.

Хафез Асадтың өлімінен кейін Сирияның ішкі және сыртқы саясатында бірқатар өзгерістер жүрді. Күрд халқының жағдайына аймақтық өзгерістердің әсерін атап өту жөн. Сирияның күрдтерге қатысты ұлттық саясатында маңызды орынға ирақтық фактор ие. Ирақтың саяси кеңістігіндегі күрдтердің тәуелсіз дамуындағы құқығын қорғауы Сириядағы күрд халқына әсер етті.

Хафез Асадтың билігі кезінде күрдтерге қатысты көп шектеулер қойылды. Соның ішінде ұлттық мәдениетті, тілді дамытуға, әскери оқу орындары мен мемлекеттік қызметке алуға тыйым салынды. Башар Асад үкіметі кезінде

күрдтер мәселесіне қатысты біраз өзгерістер жүрді. Оларға мемлекеттік мекемелерде жұмыс істеуге құқық берілді.

1990-1991 жылғы Ирақ дағдарысында Түркия мен Сирия коалициялық әскерде одақтас ретінде болса да, күрд мәселесі екі мемлекеттің позициялырын жақындатқан жоқ. Тек 1992 жылы Дамаскіде Түркия сыртқы істер министрі Хикмет Четин мен Сирия президенті Хафез Асад пен сыртқы істер министрі Фаруқ аш-Шара арасында өткен келіссөздер барысында алғашқы екіжақты келісімге қол қойылды.

Келісім бойынша тараптар лаңкестікпе күресуге, оларға екі ел шекараларынан өтуге кедергі жасауға, заңсыз түрде жұмыс атқарып жатқан ұйымдардың қызметі жайлы мәлімет алысуға міндетті. Алайд бұл келісім қысқа уақыттағы мерзімде жұмыс істеді. Бірнеше айдан кейін Күрдістан жұмысшы партиясы Түркия жеріне Сирия аумағынан шабуыл жасады.

Күрдістан партиясының Сирия тарапынан қолдауы, сонымен қатар су ресурстарына байланысты мәселелер Анкараны аймақтық ынтымақтастықта серіктес ретінде шығатын мемлекетті іздеуге итермеледі. Бұл Түркияның Израильмен жақындасуына әкелді. Түрік-израиль қарым-қатынастары әскери және экономикалық ынтымақтастыққа назар салды.

Сириядағы Хафез Асад билігі кезеңінде елдегі Түркиямен болған бірқатар мәселелер өз шешімін тапқан жоқ. Алайда сыртқы саясаттағы мәселерге қарамастан Хафез Асад тұсында Сириядағы тұрақтылық ұзақ жылдар бойы сақталып тұрды. Хафез Асадтың өлімінен кейін ішкі және сыртқы саясаттағы бағыттар біраз өзгеріе бастайды.

Сирия мен Түркия арасындағы екіжақты қатынастағы белгілі бір өзгерістер 2000 жылы орын алады. 2000 жылдан бастап сириялық-түрік қатынастарды жақындасу үдерісі байқалады. Сол жылы Сирияның премьер-министрі Халим Хаддад пен ішкі істер министрі Мұхаммад Харбайи Түркияға ресми сапармен барады. Одан кейін Сирия мен Түркия президенттерінің Дохадағы мұсылман елдерінің саммитінде кездесуі өтті [5].

Екі ел арасындағы жаңа бір кезеңді түрік үкіметіне Режеп Ердоған бастаған Әділет және даму партиясының келуімен айқындауға болады. Бұл партия үкіметке келе салысымен Из-

раиль мемлекетінен алшақтап, араб елдерімен ашық диалогқа келуге талпынады.

2004 жылы тарихта бірінші рет Сирия президенті ресми сапарымен Анкараға барады. Башар Асадтың бұл сапары Сирия мен Түркия арасындағы негізгі мәселелерді реттеудің бір талпынысы ретінде көрінеді. Жауап ретінде Түркияның премьер-министрі Режеп Тайб Ердоған 2004 жылы Дамаскіге сапарға келді. Бұл сапар екі мемлекеттің еркін сауда мен су ресурстарын бөлу туралы келісімімен аяқталды.

Осы жылдары Сирия мен Түркия арасында ұзақ жылдар бойы келісе алмай жүрген мәселелер бойынша жақындасу үдерісі жүрді. Бұл екі елдегі жаңа толқынның саясаткерлері Башар Асад пен Режеп Тайб Ердоғанның бағыттарына байланысты. Түркияның сыртқы саясатындағы доктриналарының пунктіннің бірі барлық көрші елдермен қатынасты жақсарту. Ал Сирия өз кезегінде Таяу Шығыстағы әлсіреген позициясын бекітіп, Батыспен әскери қақтығыс

қаупін болдырмау мен жаңа одақтастарды табуға талпынды.

Аймақтық және су ресурстар мәселелерін шешуге болады десек, күрд мәселесі қазіргі таңға дейін тек қана Сирия мен Түркия арасында емес, сонымен қатар Иран мен Иракта да шешілмей тұр. Таяу Шығыстағы Саддам Хусейн режимінің құлатылуы, Түркияның Еуропалық Одаққа кіру туралы келіссөздердің басталуы, Еуропалық Одақтың аймақтағы ықпалының ұлғаюы, Сирия мен АҚШ арасындағы шиеленіспен қоса ерекше орын күрд мәселесіне қатысты бөлінеді. Бұдан бұрын Түркияда күрдтер мен түрік әскер арасында қақтығыстар ғана болса, қазіргі таңда күрдтер мәселесін шешуде елде түрлі шерулер жүріп жатады, ал Сириядағы көтерілістер нәтижесінде күрдтер өздерінің саяси белсенділігін арттыруға кірісті. Таяу Шығыста болып жатқан саяси ахуал аймақтағы геосаясаттың өзгеруіне әкеліп, соның ішінде басты мәселелердің бірі болып күрд мәселесі болатыны айқын.

Әдебиеттер

- 1 Арутюнян А.Э. К вопросу о взаимоотношениях между Турцией и Сирией в конце XX – начале XXI вв. // Современная Турция: проблемы и решения. Сборник статей. /ИБВ, ИВ РАН. М., 2006, 238 с.
- 2 Syria – CIA – The World Factbook // <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>
- 3 Yıldız K. The Kurds in Syria: forgotten people. – London: Pluto press, 2005. – 153 p.
- 4 Мир и политика. Иванов Станислав Михайлович. Курдский фактор в современной Сирии/ <http://mir-politika.ru/3360--urdskiy-faktor-v-sovremennoy-sirii.html>
- 5 Ахмедов В.М., Кулагина Л.М. Сирия, Турция и Иран: Новые подходы к межрегиональному сотрудничеству // <http://www.iimes.ru/?p=3433>

References

- 1 Arutyunyan A.E. K voprosu o vzaimootnosheniyaх mezhdru Turciei I Siriyei v konce XX – nachale XXI vv. // Sovremennaya Turciya: problem I resheniya. Sbornik statei. /IBV, IV RAN. M., 2006, 238 s.
- 2 Syria – CIA – The World Factbook // <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>
- 3 Yıldız K. The Kurds in Syria: forgotten people. – London: Pluto press, 2005. – 153 p.
- 4 Mir o politika. Ivanov Stanislav Mikhailovich. Kurdsii factor v sovremennoy Sirii/ <http://mir-politika.ru/3360--urdskiy-faktor-v-sovremennoy-sirii.html>
- 5 Akhmedov V.M., Kulagina L.M. Siriya, Turciya I Iran: novye podxody k mezhregionalnomu sotrudnichestvu // <http://www.iimes.ru/?p=3433>